

زهرا گویا^۱

با سپاس از سرکار خانم سمیرا سعادت- نوه مرحوم سعادت که سال‌ها پیش، این گنجینه عظیم را در اختیارم گذاشت که روزی به کمک خودشان، تاریخ آموزنده این مدرسه را با جزییات، به تصویر بکشیم تا فانوسی فراروی آیندگان شود.

مقدمه

سیر تاریخی شکل‌گیری نهادهای آموزشی، می‌تواند منابعی غنی برای محققان برنامه درسی تولید کند. اهمیت این شناخت به‌خصوص در زمان تغییرات ناگهانی و بنیادی، بیشتر احساس می‌شود. زیرا فقر تاریخی سیاست‌گذاران و پژوهشگران و تمام کنشگران آموزشی از آنچه در سطوح بومی و جهانی رخ داده تا آن نهادها شکل بگیرند، جامعه را دچار خسران‌های فراوان می‌کند و باعث می‌شود که از دانش تجمعی نسل‌ها، بهره‌ای برده نشود و هر بار برای هر تصمیم‌گیری، انگار که چرخ‌ها از نوع اختراع می‌شوند. بدین سبب در این مدخل، فعالیت‌هایی که منجر به تأسیس مدرسه سعادت و شکل‌گیری برنامه درسی آن شد و در نوع خود منحصر به فرد بود، به‌اجمال مرور شده است. آشنایی با نقش مدرس سعادت در طراحی و تولید برنامه درسی و ابداع روش‌های آموزشی ماندگار و به‌تبع آن، ارتقای سطح فرهنگی و اقتصادی بوشهر، برای برنامه‌ریزان درسی ضروری است. این مدخل کمک می‌کند تا میراث فرهنگی خود را پاس بداریم، تجربه‌ها را در ظرف زمان و مکان خود تحلیل کنیم و از تاریخ بیاموزیم.

ویژگی بوشهر قبل از تأسیس مدرسه سعادت

در قرن نوزدهم میلادی، بوشهر معتبرترین بندر تجاری جنوب ایران بود و ویژگی جغرافیایی و اقتصادی آن، زمین مناسبی برای تحولات فرهنگی ایجاد نمود. قدمت تاریخی بوشهر، به بیش از ۲۲۰۰ سال می‌رسد و بوشهر فعلی، در حقیقت جایگزین بندری قدیمی‌تر به نام «ری‌شهر» در ۱۲ کیلومتری جنوب آن است. همچنین از آجر نوشته‌های ایلامی، معلوم می‌شود که در همین مکان، محلی به نام «بیان» یا «بوخت‌اردشیر» بوده که طی زمان، تغییر نموده و تبدیل به «بوشهر» شده است.

^۱. استاد تمام دانشگاه شهید بهشتی

طی قرون متمادی تا قبل از دوران حکومت صفویه، بوشهر در مسیر حرکت کاروان‌های ایرانی به اروپا از طریق عثمانی (ترکیه امروز) بود. ولی با شروع جنگ‌های متعدد بین ایران و عثمانی، شاه‌عباس مسیر ایران به اروپا را به بندرعباس و سپس اصفهان، تغییر داد. این جنگ‌ها، رفت‌وآمد بازرگانان و سیاحان را به بوشهر مختل نمود و به رونق اقتصادی و تبادلات فرهنگی بوشهر، آسیب جدی وارد کرد.

پس از صفویه و در دوره زمام‌داری نادرشاه افشار، دوباره بوشهر، مرکز نیروی دریایی ایران در خلیج فارس شد. سرانجام در سال ۱۱۱۵ شمسی، شیخ ناصرخان ابومهییری آل مذکور؛ ناخداباشی کشتی‌های نادرشاهی؛ طرح شهر جدید بوشهر را ارائه و به اجرا درآورد.

بعد از رونق مجدد بوشهر و توسعه اقتصادی که برای منطقه دشتستان به همراه داشت، از سال ۱۱۳۸ شمسی، این بندر از نظر تجاری و سیاسی، برای بریتانیا اهمیت بسیاری یافت. بالاخره در سال ۱۱۸۰ شمسی، نخستین کفیل نمایندگی سیاسی انگلستان به نام ساموئل منستی، فعالیت خود را در بوشهر شروع کرد و در تبدیل این بندر به مهم‌ترین پایگاه سیاسی-تجاری بریتانیا در ایران، از هیچ تلاشی فروگذار نشد.

چند دهه بعد از تأسیس کنسولگری بریتانیا در بندر بوشهر، به ترتیب کشورهای هلند (۱۲۴۶ ش)، آلمان (۱۲۷۵ ش)، روسیه (۱۲۸۰) و عثمانی نیز، به فعالیت پرداختند. علاوه بر اینها، شرکت‌های خارجی معروف مانند «هاتس»، اقدام به افتتاح دفترهای نمایندگی در این شهر کردند.

دوران ثبات در بوشهر: زمینه مساعدی برای تأسیس مدرسه سعادت

بازه زمانی سال‌های ۱۲۷۴ تا ۱۲۷۸ شمسی که ثبات سیاسی نسبی در بوشهر ایجاد شد، آمادگی برای تبدیل شدن بوشهر به عرصه تحولات تحولات سیاسی و فرهنگی مهم در این خطه، به وجود آمد. شکل‌گیری نهضت-های بیداری^۱ در مقابل استبداد و انتصاب «احمدخان دریابیگی» به حکمرانی بوشهر، زمینه‌های فرهنگی مساعدی برای تأسیس مدرسه سعادت ایجاد کرد.

چگونگی شکل‌گیری مدرسه سعادت

اولین مؤسسه آموزشی در بوشهر قبل از مدرسه سعادت، مکتب‌خانه احمدیه به مدیریت شیخ احمد بود. معلم این مکتب‌خانه شیخ مرتضی بود و شاگردان در آن، علوم دینی، قرآن و دیوان حافظ را می‌خواندند. سرپرست امور مکتب‌خانه، شیخ محمد باقر بهبهانی بود که با حمایت احمدخان دریابیگی، توانست در جهت ایجاد نظام جدید تربیتی، فعالیت کند.

^۱ یکی از معروف‌ترین نهضت‌ها، به سرکردگی شهید رئیسعلی دلواری بود که «نهضت دلبران تنگستان» نام گرفت.

الف) مقدمات تأسیس مدرسه سعادت

احمد خان دریابیگی، به انجمن معارف تهران نامه نوشت و درخواست اعزام معلمی را به بوشهر نمود که با روش‌های جدید آموزش، آشنا باشد. وزیر علوم و معارف وقت نیز، شیخ محمدحسین را به بوشهر، اعزام کرد. شیخ محمدحسین در سر راه خود به بوشهر، از برادرش شیخ عبدالکریم که در مدرسه سید علاءالدین حسین شیراز به تدریس علوم و ادبیات مشغول بود، تقاضای همکاری کرد و بعد، برای تأسیس مدرسه، هر دو با هم به بوشهر آمدند.

ب) تأسیس مدرسه سعادت در بوشهر

از همان سال ۱۲۷۴ که احمدخان دریابیگی به حکمرانی بوشهر منصوب شد، زمینه‌های تأسیس مدرسه سعادت را فراهم نمود. وی دانش‌آموخته مهندسی نظام از مدرسه دارالفنون بود و به زبان فرانسه مسلط بود. احمدبیگی برای فراهم کردن بستر مناسب، برنامه‌های درسی و آموزشی دارالفنون را مورد مطالعه قرار داد. او در سال ۱۲۷۷ شمسی، در مورد تأسیس مدرسه‌ای به سبک نوین در بوشهر، با شیخ محمدحسین سعادت که مانند خودش دانش‌آموخته دارالفنون بود و در آن موقع، مشغول تدریس معلومات در دارالمعمین تهران و درس‌های الهیات و ادبیات عرب در دارالفنون بود، وارد مذاکره شد. در سال ۱۲۷۸ شمسی، به دلیل مهیا شدن شرایط اجتماعی و فرهنگی و با حمایت وی، مقدمات تأسیس اولین مدرسه به سبک مدرن، در بوشهر فراهم شد. وی در ابتدا، برای گرفتن کمک‌های نقدی از مظفرالدین شاه قاجار، نام مدرسه سعادت را «مدرسه سعادت مظفری» گذاشت که با این کار، توانست منابع مالی لازم را برای راه‌اندازی مدرسه، به دست آورد.

پ) شروع به کار مدرسه سعادت

برادران سعادت، مدرسه را با سه کلاس «ابتدایی»، «اول» و «دومی» شروع کردند و برنامه درسی را به تناسب سن و معلومات کودکان، طراحی کردند. در این برنامه، ایجاد درس‌های جدید و تألیف کتاب‌های درسی برای آنها، پیش‌بینی شده بود.

این مدرسه با درس‌های جدید شامل الفبا، کلمه‌ها، جمله‌های آسان و روان، حساب، نماز، نصایح و حکایت‌های شیرین از کتاب انوار سهیلی و جغرافی شروع به کار کرد. در پایان سال تحصیلی نیز «امتحان پایانی» به صورت شفاهی و با حضور علما و مسئولان دولتی، انجام می‌گرفت. پس از آن هم، مجلس جشن برگزار می‌شد.

ت) سیر صعودی جایگاه مدرسه سعادت در بوشهر

مدرسه سعادت در ابتدا، با تعداد اندکی دانش‌آموز شروع به کار کرد. ولی در کمتر از چهار سال، تعداد دانش‌آموزان آن به ۱۱۵ نفر رسید که از این عده، ۳۰ نفر به طور رایگان تحصیل می‌کردند. با گذشت زمان و احساس اثرگذاری مدرسه در مناسبات شهری، موجب اقبال فزاینده مردم به این مدرسه شد و مقدمات توسعه فضای فیزیکی آن را با کمک مردم، مهیا نمود. در سال ۱۲۸۰ شمسی، دو هکتار زمین به احمدخان دریابیگی

اهدا شد تا ساختمان مدرسه را در آن بنا نهد. امکانات در نظر گرفته شده برای مدرسه، شش کلاس بزرگ، یک سالن، چهار راهرو و چند اتاق ضروری دیگر بود.

سیر تحول برنامه درسی مدرسه سعادت

مطالعه سیر تحول برنامه درسی مدرسه سعادت، برای آینده برنامه درسی و حیات مدرسه در ایران، قابل تأمل است. توجه به شرایط زمانی، نیازهای جدید و مسیر توسعه اجتماعی، از جمله مهم‌ترین درس‌های مدرسه سعادت در ایران است. برای نمونه، وقتی که مراودات تجاری در بوشهر رونق گرفت، تاجران برای آموزش زبان انگلیسی به دانش‌آموزان، از مدرسه درخواست کمک کردند و بر ضرورت آن تأکید کردند. آنان برای ایجاد شأنیت برابر در دادوستدهای خود، تسهیل مبادلات و بهبود وضعیت اشتغال جوانان، دانستن و تسلط به زبان انگلیسی را یک امتیاز بزرگ اعلام نمودند. مسئولان مدرسه نیز ضمن موافقت با این درخواست، جانب احتیاط را نگه‌داشتند و از مراجع وقت- آخوند ملا محمد کاظم خراسانی و آقا شیخ عبدالله مازندرانی- در مورد تدریس زبان‌های بیگانه استعلام کردند و با موافقت آنها، این درس به برنامه اضافه شد. سپس به تدریج، این درس به صورت سه درس «املاء خارجه»، «ترجمه خارجه» و «قرائت خارجه» در جدول دروس آمد و در فرایند تکاملی خود، واژه «خارجه» به «انگلیسی» تغییر یافت و درس «گرامر انگلیسی» هم به آنها افزوده شد. نکته مهم این بود که آموزش درس زبان انگلیسی، از پایه دوم و در کنار زبان فارسی و قرائت و صرف و نحو عربی، شروع شد. در ادامه توسعه مدرسه سعادت، تعداد کلاس‌ها و دوره‌ها بیشتر شد و پنج کلاس دیگر در دوره ابتدایی و دو کلاس هم در دوره متوسطه، ایجاد شد.

موضوع‌های درسی در قالب چندین درس و مطابق با نیازهای اجتماعی آن زمان، طراحی و تدوین شده بودند که حوزه‌های مختلف یادگیری را شامل می‌شدند. ولی مهم‌ترین موضوع‌ها عبارت بودند از:

- فارسی شامل املاء و انشاء
- قرائت و صرف و نحو عربی
- انگلیسی
- حساب
- هندسه
- تاریخ ایران و تاریخ عمومی
- جغرافیای سیاسی و اقتصادی.

در حقیقت «برنامک درسی هسته‌ای»^۱ مدرسه، حول چهار محور «زبان رسمی»^۲، «زبان دوم»^۳، «ریاضی» و «مطالعات اجتماعی»^۴ بنا شده بود. برای نمونه، نقش «قرائت و صرف و نحو عربی»، تعمیق یادگیری زبان فارسی به‌عنوان زبان رسمی کشور بود. در صورتی‌که در درس «فقه» که در «جدول عناوین دروس» آمده بود، بیشتر درک معنایی «زبان عربی» موردنظر بود. یا آن‌که همان‌طور که در مورد اضافه کردن درس «انگلیسی» توضیح داده شد، ماهیت «زبان خارجه»، به معنای ضرورت یادگیری «زبان دوم» به‌منظور تسهیل ارتباط با سرمایه‌گذاران، سیاست‌مداران و هنرمندان و صنعت‌گرانی بود که رفت‌وآمد جدی را به بوشهر شروع کرده بودند. برای ایجاد تعامل و پرهیز از ارتباط یک‌سویه و بسترسازی برای اشتغال اهالی بندر بوشهر، یادگیری زبان انگلیسی و تسلط به آن برای افراد بومی، یک نیاز ملموس بود. علاوه بر این‌ها، در قلب هر نوع فعالیت اقتصادی و تجاری، «ریاضی» نهفته بود، همچنان که «استدلال»، زیربنای برقراری ارتباطات و تعامل و قدرت مذاکره و مباحثه بود. بالاخره، دو درس «تاریخ ایران و تاریخ عمومی» و «جغرافیای سیاسی و اقتصادی»، هر دو وابسته به «موقعیت»^۵ شهر بودند؛ بدین معنا که در آن زمان، بوشهر یک بندر پررونق بود که اوضاع اجتماعی-اقتصادی-فرهنگی و معیشتی ساکنان آن، تحت تأثیر مراوده و ارتباط با سایرین شکل گرفته بود. در نتیجه، آگاهی دانش‌آموزان نسبت به تاریخ ایران و جهان، می‌توانست کمک مؤثری به تشخیص پیامدهای بالقوه هر اقدامی باشد. همچنین درس جغرافیای سیاسی و اقتصادی، مبتنی بر واقعیت‌هایی بود که تعامل کشور را از نظر سیاسی و اقتصادی با جهانی شکل می‌داد که با آن، در حال برقراری انواع تبادلات نوین بود. این درس‌ها به دانش‌آموزان می‌آموخت که آگاهی عمیق‌تر نسبت به دیگران، باعث شناخت نقاط قوت و ضعف خود و تبدیل تهدیدهای بالقوه ناشی از جهل، به فرصت‌های مبتنی بر آگاهی و ارتقای سطح تعامل و حفظ موازنه با آن‌هاست.

درمجموع و با استعانت از واژگان مطالعات برنامک درسی به‌عنوان یک‌رشته تحصیلی، برنامک درسی مدرس سعادت شباهت زیادی به «برنامک درسی برآمدنی»^۶ داشت که از دل موقعیت‌های واقعی بومی و منطقه‌ای، برآمده بود.

تألیف کتاب‌های درسی توسط مدرسه سعادت

^۱ Core Curriculum

^۲ Formal Language

^۳ Second Language

^۴ Social Studies

^۵ Situated

^۶ Emergent Curriculum

در مدرسه سعادت، مؤلفان توانایی با توجه به برنامه درسی تدوین شده، شروع با تألیف کتاب‌های درسی کردند. برای نمونه، فهرست کتاب‌های درسی که برای پایه‌های اول و دوم تألیف شدند، به‌قرار زیر بودند:

- میزان‌سازی
- حل المسائل ریاضی
- اخلاق
- شرعیات
- جغرافیا
- خلاصه‌وار
- آداب و پرورش جوانان.

دولتی شدن مدرسه سعادت

مدرسه سعادت به‌مرور، امکانات خود را توسعه داد و تبدیل به یکی از اصلی‌ترین مراجع فرهنگی و تصمیم‌گیری در بوشهر شد. تأسیس آزمایشگاه، ایجاد شرایط بهداشتی بهتر، راه‌اندازی دوره متوسطه و تشویق افراد بومی و غیربومی به تحصیل، سرانجام به ثمر نشست و در مدت تنها چند سال، تعداد دانش‌آموزان آن از ۷۰ نفر، به ۴۵۰ نفر افزایش یافت. در چنان شرایطی بود که مدرسه، توانست با احراز صلاحیت علمی و فضای آموزشی با ارائه مستندات، مجوز «دولتی شدن» را بگیرد و در سال ۱۳۱۳ شمسی، تبدیل به «مدرسه دولتی سعادت» شود. این امر، می‌تواند یکی از آموزنده‌ترین میراث‌های مدرسه سعادت برای پژوهشگران، تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران آموزشی در ایران باشد. زیرا نشان می‌دهد که شرط «دولتی شدن» مدارس در آن زمان، ارتقای شرایط بوده است. اگر به قرین این موضوع در زمان حال توجه شود، تغییر جهت این روند که باعث ایجاد آسیب جدی به مدارس دولتی شده، دیده می‌شود. از تاریخ آموختن، می‌تواند آینده بهتری را برای مدرسه دولتی در ایران، رقم بزند.

درس گرفتن از سیر تاریخی تأسیس مدرسه سعادت و تحولات برنامه درسی آن

مدرسه سعادت، از مدارس ویژه ایران بوده و هست که هم از نظر فضا و قدمت و اثر آن در توسعه فرهنگی استان بوشهر، جزو میراث فرهنگی^۱ ایران شده است و در تاریخ ۱۳۸۵/۱۲/۱۶ نیز، در فهرست «مدارس ماندگار» ایران ثبت شده است. افراد شهیری در ایران و جهان از جمله شاعران و نویسندگان و هنرمندان، در بین دانش‌آموختگان این مدرسه هستند. بدین سبب لازم است که ویژگی‌های آن برای درس گرفتن و استفاده کردن، مورد توجه واقع

^۱ مدرسه سعادت بوشهر در تاریخ ۱۱ بهمن ۱۳۷۸، با شماره ثبت ۲۵۷۸، به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران، به ثبت رسید.

شود. آنچه از منابع موجود در مورد مدرس سعادت به دست آمده، ویژگی‌های قابل‌اعتنایی را بارز می‌کند که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- نیازسنجی اجتماعی، فرهنگی
- توسعه تدریجی و متوازن
- جلب مشارکت و اعتماد تمام نفع بران
- ایجاد فرصت‌های شغلی برای فارغ‌التحصیلان مدرسه با توجه به بازار کار آن زمان، از جمله مترجمی و حسابداری
- آماده کردن دانش‌آموزان برای ادامه تحصیل در دانشگاه‌های تراز اول اروپا
- فراهم نمودن بستر مناسب برای اشتغال دانش‌آموختگان.

حسن ختام: ماده تاریخ مدرسه سعادت

مدرس سعادت در حقیقت، یکی از نمادهای تمدنی بوشهر و ایران، در دو صد اخیر است. بدین جهت، همواره توجه هنرمندان و تاریخ‌نگاران بسیاری را به خود، جلب کرده است. در آبان سال ۱۳۷۸، کنگره صدمین سالگرد تأسیس این مدرسه در بوشهر برگزار شد. این مدرسه آن چنان نقشی در سرنوشت فرهنگی بوشهر داشته که روز ۱۸ اسفند که مصادف با سالروز تأسیس آن است، «روز ملی بوشهر» نام نهاده شده است.

فرصت الدوله شیرازی مؤلف کتاب آثارالعجم، در سال ۱۳۲۰ هجری قمری، شعر زیر را برای ی برای مدرسه سعادت سرود:

شد چون به پا این بنا به یمن و سعادت	علم و ادب هر دو کرد، رو به زیادت
نام سعادت نهاد، بانیش از خیر	گشت مُرَوِّج علوم را به ارادت
فرصت بنمود فکر و گفت به تاریخ	آمده این مدرسه، قرین به سعادت

توضیح: منبع اصلی که برای تهیه این مدخل از آن استفاده شد، میراث خانوادگی «سعادت» و اسناد مدرسه سعادت به شرح زیر بود:

سعادت، سمیرا. (۱۳۷۵). *نگاهی به تاریخچه مدرسه سعادت*. پروژه منتشر نشده کارشناسی رشته ریاضی. دانشگاه شهید بهشتی.

سپس برای مقابله و تکمیل آن، به سایت‌های مختلف مربوط به تاریخ بوشهر مراجعه شد و به طور مشخص، منابع زیر مورد استفاده قرار گرفتند.

سایت مدرسه سعادت: saadatbu.ir

سازمان آموزش و پرورش استان بوشهر. (۱۳۸۳). *تاریخ آموزش و پرورش شهرستان بوشهر*. چاپ دوم. ناشر: نویسنده.

فتوت، مهدی. (۱۳۷۹). *تاریخچه مدرسه سعادت بوشهر*. مجله رشد آموزش تاریخ. شماره ۲، صص. ۱۰ تا ۱۳. دفتر انتشارات کمک آموزشی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.

مشایخی، عبدالکریم. (۱۳۷۷). *مدرسه سعادت بوشهر از چند زاویه (مجموعه مقالات، عکس و اسناد)*. مرکز بوشهرشناسی، همسایه.

مشایخی، عبدالکریم. (۱۳۸۹). *تحولات نوین آموزشی در دوره قاجار و تأثیر آن بر روند مدرسه سازی در بوشهر*. فصل‌نامه علمی- پژوهشی تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام. سال اول پاییز و زمستان ۱۳۸۹، شماره ۱، صص. ۱۰۳ تا ۱۲۸. دانشگاه تبریز.